

Slovenske federalističke ideje i odnos prema Hrvatskoj (republikanskoj) seljačkoj stranci od 1923. do 1928.

IGOR IVAŠKOVIĆ

Ekonomski fakultet Sveučilišta u Ljubljani

Ljubljana, Slovenija

igor.ivaskovic@ef.uni-lj.si

Članak prikazuje pozicioniranje slovenskih stranaka nakon izbora 1923., odnosno mijenjanje njihovih političkih taktika te unutarstranačko fragmentiranje. Autor pritom analizira implikacije tih modifikacija na odnos slovenskih političkih grupacija prema federalističkoj jugoslavenskoj ideji i najjačoj hrvatskoj političkoj grupaciji, Hrvatskoj (republikanskoj) seljačkoj stranci, te njezinu predsjedniku Stjepanu Radiću. Slovenske političke grupacije glede predmetnih pitanja nisu bile jedinstvene. Slovenci su konzervativci nastojali ojačati svoj položaj umjerenijim djelovanjem prema srpskim strankama te su nakon 1923., uslijed gubljenja povjerenja u Narodnu radikalnu stranku i slabih rezultata njihove hrvatske filijale, Hrvatske pučke stranke, pokušali redefinirati svoja politička partnerstva. Suradnja s Hrvatskom (republikanskom) seljačkom strankom ipak nikad nije postigla zavidnu razinu, za što je uzroke potrebno tražiti manje u ideološkim temeljima i nešto više u karakternoj nekompatibilnosti njihovih vođa. S druge su strane slovenski liberali, iako na ideološki iskrenim unitarističkim polazištima, kohezivni faktor s Radićem pronašli u protuvelikosrpsstvu, koje je obilježilo njihovu suradnju sve do ljeta 1928. Komunisti su se pak, kako zbog vlastitih svjetonazora tako i zbog otvorenoga konflikta s državnim vlastima i djelovanja u ilegali, najradikalnije suprotstavljali unitarističkoj doktrini te su pritom simpatizirali s Hrvatskom republikanskom seljačkom strankom. U tom su se okviru bili spremni konfrontirati i sa srpskim dijelom Komunističke partije Jugoslavije.

Ključne riječi: Slovenci; federalizam, Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca; komunisti; Slovenska narodna stranka; Hrvatska republikanska seljačka stranka; Stjepan Radić

Uvod

Prvoprosinački akt i nastanak Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (Kraljevina SHS) slovenski su političari dočekali u različitim raspoloženjima, no unatoč znatnim razlikama Slovence je ujedinjavala želja za stvaranjem teritorijalno integralne jugoslavenske države, to jest nakon udruživanja Južnih Slavena nekadašnje Habsburške Monarhije sa Srbijom i Crnom Gorom dje-

lovanje u smjeru spajanja i s Bugarskom. Za slovenske unitariste okupljene u Narodno-naprednoj stranci, koja je najsnažniju podršku imala u Ljubljani, Trstu i Gorici te se krajem Prvoga svjetskog rata preimenovala u Jugoslaven-sku demokratsku stranku, a koja se u okviru Kraljevine SHS ubrzo priključila Demokratskoj stranci na razini cijele nove države,¹ to je bio prirodan slijed događaja kojemu su bili skloni zbog svoje (pan)jugoslavenske unitarističke ideologije. S druge strane, za pretežni dio konzervativaca okupljenih u naj-snažnijoj slovenskoj političkoj stranci, Slovenskoj narodnoj stranci (*Slovenska ljudska stranka* – SLS), kojoj je znatnu podršku pružao slovenski kler, to je bio put prema smanjenju onoga što se percipiralo kao unutarnji srpski priti-sak na Slovence (i Hrvate). Također su u tom prvom periodu nakon donošenja Vidovdanskoga ustava primjetni elementi autonomaštva u svim dijelovima slovenskoga političkog spektra. To je u najmanjoj mjeri vrijedilo za slovenske liberalne, no i unutar te grupacije određene su frakcije snažno podržavale ideju zasebne Slovenije u okviru Kraljevine SHS.² Pritom je potrebno naglasiti da su i slovenski promotori ideje jugoslavenkoga kulturnog unitarizma put prema tom idealu vidjeli drugačije od unitarista iz Srbije. Kulturno stapanje u jed-nu jugoslavenku cjelinu prema slovenskim liberalima nije naime impliciralo samo jednosmjerno širenje srpskih kulturnih elemenata na druge Južne Slave-ne, nego je taj proces uključivao i reciprocitet, što je zapravo značilo očekivanje da će i Srbi prihvatiti dio kulture zapadnih, odnosno katoličkih Južnih Slavena. Dio Slovenaca politički je djelovao izvan legalnoga okvira tadašnje države jer se bio zalagao za radikalnu promjenu sustava. Slovenski komunisti, odvojivši se od reformskih slovenskih socijaldemokrata, uključili su se u rad Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) te su u tom periodu bili jedni od inicijatora ideje o pra-vu naroda na samoodređenje.³ To je ubrzo uključeno kao temeljna odrednica u program KPJ, a borba protiv centralizma postala je temeljnom sastavnicom njezine strategije uspona na vlast. Istovremeno, ideologije slovenskih konzer-vativaca i političkoga Beograda i s aspekta teritorijalnoga i iz vizure kulturnoga jugoslavenstva bile su u suprotnosti, no političke taktike Narodne radikalne stranke (NRS) i SLS-a u tom su se periodu djelomično preklapale, što je poslije i dovelo do implicitne političke suradnje dviju stranaka.⁴ To je prouzročilo otpor dijela slovenskih konzervativaca koji su se suprotstavljali idejama državnoga centralizma i nacionalnoga unitarizma.⁵ Nesklonost takvu kulturno integral-nom jugoslavenkom konceptu većine Slovenaca i Hrvata pokazala se na kraju krajeva i na izborima u ožujku 1923. unatoč opstrukciji političkoga djelova-nja tadašnje oporbe od vlasti.⁶ Štoviše, rezultati izbora i na državnoj su razini označili početak slabljenja takozvanoga demokratskog unitarizma. NRS je po-

¹ MATKOVIĆ, *Svetozar Pribičević i Samostalna demokratska stranka*, 15-82.

² PEROVŠEK, *Liberalizem in vprašanje slovenstva*, 213-214.

³ FILIPIČ, *Ob razpotjih zgodovine*, 27.

⁴ RAHTEN, „Anton Korošec i ‘hrvatsko pitanje’”, 17, 21-23.

⁵ RAHTEN, *Avstrijski in jugoslovanski državni problem*, 124.

⁶ BALKOVEC, „Vpliv volilne zakonodaje”, 433-447; GLIGORIJEVIĆ, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji*, 171.

bijedio sa 108 izabраниh predstavnika, a Jugoslavenska demokratska stranka osvojila je manje od polovice mandata radikalala (51). S druge je strane Hrvatska republikanska seljačka stranka (HRSS) nadmašila očekivanja i zauzela drugo mjesto sa 70 zastupnika, od čega je dva mandata osvojila i na slovenskim područjima (u mariborskom okrugu). Oporbena retorika, koja je ostajala unutar dozvoljenoga okvira, očito se isplatila SLS-u jer je s 21 zastupnikom (od ukupno 26 slovenskih mandata) bio apsolutni pobjednik među Slovincima te tako bitno popravio rezultat u odnosu na izbore za Konstituantu. Budući da se komunisti, izuzev stranačkih disidenata koji su doživjeli izborni fijasko, nisu mogli ni kandidirati, ostala su dva slovenska mandata podijelile liberalna Slovenska seljačka stranka (*Slovenska kmetijska stranka* – SKS) i Njemačka stranka, dok su socijaldemokrati ostali bez izabраниh zastupnika na državnoj razini. Od drugih je stranaka Jugoslavenska muslimanska organizacija (JMO) osvojila 18 mandata, turski Džemijet 14 i Zemljoradnička stranka 10, a ostale su stranke osvojile osam ili manje mandata.⁷ Rezultati izbora, unatoč relativnom porazu nositelja jugoslavenske nacionalne ideje, nisu označili i početak lakšega rješavanja odnosa između Srba, Hrvata i Slovenaca. Dvije su najjače političke grupacije bile na različitim stranama, a NRS je nastavio s konceptom koji se na zapadu zemlje doživljavao kao pokušaj velikosrpskoga širenja.

Ovaj članak donosi analizu perioda koji je uslijedio nakon izbora i prikazuje repozicioniranje slovenskih stranaka, odnosno mijenjanje njihovih političkih taktika te unutarstranačko fragmentiranje. Pritom je vrlo zanimljivo kako su se te modifikacije političkih taktika odrazile na njihov odnos prema ideji državnoga uređenja Kraljevine SHS i prema najjačoj hrvatskoj političkoj grupaciji, H(R)SS-u, te njezinu predsjedniku, Stjepanu Radiću, koji su zastupali pravo na samoodređenje hrvatskoga naroda.⁸

Građanske stranke i pitanje (ne)suradnje s Hrvatskom republikanskom seljačkom strankom

Za najjaču slovensku stranku rezultati izbora imali su dva učinka. Prvi se očitovao u nastavku opozicijske retorike, stoga su zastupnici SLS-a u Narodnoj skupštini i nakon izbora nastavili jednakim verbalnim smjerom. Protuunitarističkim govorima najaktivniji je ostao tajnik stranke, Fran Kulovec, koji se unutar SLS-a već prije izbora 1920. suprotstavljao Beogradu relativno sklonoj politici predsjednika stranke Antona Korošca. Kulovec u jednom od svojih govora naglašava: „Za njih narodno jedinstvo znači da smo mi Slovinci, Hrvati i Srbi jedan te isti narod, s jednim te istim jezikom, s jednom kulturom i jednom individualnošću. Ako nismo, to ćemo morati postati u dogledno vrijeme. Ako ne mirnim putem, onda državnim silom. To je vaše poimanje. ... Najkarakterističnije je obilježje jednoga naroda njegov jezik.

⁷ ENGELSFELD, *Povijest hrvatske države i prava*, 331.

⁸ MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, 138, 294.

Molim vas, je li to isti jezik kojim mi govorimo i kojim vi govorite? Sigurno je da Slovenci imaju svoj jezik, svoju kulturu, svoju nacionalnu posebnost. ... Gospodo, mi imamo tri naroda – Srbe, Hrvate i Slovence.”⁹ No, s druge su strane izbori pokazali da koalicijski potencijal za SLS i nije prevelik. Svojom su retorikom od sebe udaljavali srpske radikale i demokrate, a u politici prema Hrvatima nakon neuspjeha suradnje s pravašima¹⁰ izjalovio se pokušaj uzdizanja Hrvatske pučke stranke. Potonja je doživjela izborni debakl, što je upućivalo na propast projekta slovenskih konzervativaca za privlačenje znatnijega dijela hrvatskoga biračkog tijela. Štoviše, HRSS je postigao još bolji rezultat nego na prošlim izborima te učvrstio status legitimnoga predstavnika hrvatskoga naroda. Posljedično je, dakle, SLS bio prisiljen napraviti korak prema Stjepanu Radiću ako je želio postati relevantan čimbenik na državnoj razini, a da pritom eventualnom koalicijom s jednom od dvije najveće srpske stranke ne ukalja svoj protucentralistički i protuunitaristički ugled među slovenskim stanovništvom. Prijelomni trenutak, koji je omogućio slovenskim konzervativcima približavanje Radiću i HRSS-u, bio je pomak JMO-a. Od povećanja uloge Mehmeda Spahe ta se stranka počela udaljavati od NRS-a te sve više okretati prema protucentralističkim strankama, to jest prema Radiću. To je na kraju i SLS stimuliralo za uključivanje u novo političko partnerstvo, koje je s obzirom na veličinu biračkoga tijela omogućavalo dobro polazište za brže postizanje temeljnih slovenskih političkih ciljeva. Na tim je temeljima osnovan oporbeni Federalistički blok, u koji su pored HRSS-a, SLS-a i JMO-a ušla i tri zastupnika Bunjevačko-šokačke stranke.¹¹ Time je u SLS-u bar privremeno prevladala Kulovčeva politika, koja se već prije bila zauzimala za tješnju suradnju s Radićem, koju je pak opstruirao Korošec, percipirajući vođu HRSS-a kao svoje glava i posljedično nepredvidiva. Predsjednik SLS-a u suradnji s Radićem zbog njegove karizmatične naravi nije vidio samo opasnost od gubitka položaja vodeće osobe u potencijalnom hrvatsko-slovenskom savezništvu, nego je i sam rezultat toga partnerstva upravo zbog Radićeve nepredvidljivosti bio neizvjestan. Ipak, nakon loših izbornih rezultata 1920., kad je SLS u očima slovenskih birača bio preblag u politici prema Beogradu, i boljih 1923., što je postigao žešćom opozicijskom retorikom, te nakon što ponovo nije ušao u vladu, koalicija s Radićem i Spahom činila se najsigurnijim rješenjem za izbjegavanje marginalizacije na političkoj sceni.

Unatoč koncentraciji protucentralističkih snaga, Pašić je uspio sastaviti vladu pridobivši dio federalista obećanjem da neće dijeliti slovenski i hrvatski teritorij.¹² U Federalističkom bloku pokazao se pak manjak kohezivnosti, koji se odražavao u različitim političkim taktikama. HRSS je krenuo putem ometanja parlamentarnoga rada svojim nesudjelovanjem na sjednicama, a SLS je

⁹ RAHTEN, *Slovenska ljudska stranka v beograjski skupščini*, 96.

¹⁰ RAHTEN, „Šusteršičevi pravaši”, 323-345.

¹¹ MATKOVIĆ, „Stjepan Radić i Hrvatski blok”, 267-276; KARAUOLA, „Hrvatska (republikanska) seljačka stranka”, 72.

¹² ĐOKIĆ, *Nedostižni kompromis*, 82.

participirao u parlamentarnim raspravama i u skupštinskom radu preuzeo ulogu vođe opozicije. U tom kontekstu ljubljanski biskup Anton Bonaventura Jeglič u svojim zapisima navodi da Korošec spretno okuplja sve nezadovoljnike te da slovenski konzervativci pokušavaju pronaći veze za bolju suradnju s Radićevom strankom, no da se mnogi u SLS-u ne slažu s taktikom HRSS-a.¹³ Na odluku stranke da se ne isključe iz skupštinskoga rada utjecalo je pitanje rješavanja zapadne državne granice s Italijom. Bojkot bi naime otežao predstavljanje vlastitih stavova te je i u slovenskoj javnosti mogao biti interpretiran kao nezainteresiranost, odnosno nespремnost za sudjelovanje u rješavanju toga pitanja. Zapadna je granica stoga, razumljivo, bila glavna tema u istupima zastupnika SLS-a. Pašićevu se vladu u tom okviru optuživalo za zapostavljanje zapadnoga dijela države te za vođenje politike popuštanja u odnosima s Italijom, prema čijoj su viziji Južni Slaveni uz Jadransko more pripadali talijanskoj interesnoj sferi. Pritom se pozivalo i na izjave tadašnjega vodstva fašističke Italije, koje je prema stavovima SLS-ovih zastupnika smatralo da vlastite ciljeve u pregovorima s Kraljevinom SHS može postići upravo preko podrške Beogradu u zadovoljavanju srpskih nacionalnih interesa, primjerice za širenje prema Solunu. Mussolini je, barem se tako čini, zaista našao podršku u kralju Aleksandru i tadašnjem ministru vanjskih poslova Momčilu Ninčiću. Ekonomski snažna Rijeka bila je opasnost za poziciju Beograda jer je nudila gospodarski potencijal na kojem bi se mogli napajati svi hrvatski i slovenski nezadovoljnici postojećom državom.¹⁴ Za tadašnju je vlast stoga bilo mnogo poželjnije glavno pomorsko težište premjestiti na jug, po mogućnosti u Kotor ili barem u Split, što bi olakšalo promet prema Srbiji te joj omogućilo brži razvoj i ujedno zakočilo gospodarski rast onih dijelova gdje je postojao antisrpski sentiment. Tadašnja je jugoslavenska diplomacija također više pogledavala prema Solunu i Egejskom moru nego što je iskazivala interes za zaštitu hrvatskih i slovenskih područja na sjevernom Jadranu. Takva je politika naposljetku rezultirala sporazumom između Italije i Kraljevine SHS 24. siječnja 1924., odnosno između Mussolinija na jednoj te Pašića i Ninčića na drugoj strani. Rijeci je ukinut poseban status, grad dobiva Italija,¹⁵ a Kraljevina SHS zadržava pravo na luke Baroš i Deltu te pravo zakupa bazena Thaondi Revel u riječkoj luci na rok od pedeset godina.¹⁶ *Slovenec*, glavni slovenski konzervativni list,¹⁷ izrazio je prilikom sporazuma s Italijom snažan protest i u Ljubljani najavio prosvjede.¹⁸ Štoviše, u to vrijeme i Korošćeva *Straža*,¹⁹ ina-

¹³ JEGLIČ, *Jegličev dnevnik*, 895.

¹⁴ KRIZMAN, *Vanjska politika jugoslavenske države*, 41-42.

¹⁵ „Dokumenti (1915-1955)”, 268-269.

¹⁶ ENGELSFELD, *Povijest hrvatske države i prava*, 347.

¹⁷ Glavni list slovenskoga političkoga katolicizma. Izlazio je između 1873. i 1945., najprije tjedno, a nakon srpnja 1883. kao dnevnik.

¹⁸ „Jugoslavanski klub proti pogodbi vlade z Italijo”, *Slovenec* (Ljubljana), 24. 1. 1924., 1; „Protestni shod”, *Slovenec*, 24. 1. 1924., 2.

¹⁹ Glasilo sljedbenika političkoga katolicizma u slovenskom dijelu Štajerske. U Mariboru je od 1909. do 1914. izlazilo tri puta tjedno, a od 1914. do 1920. dvaput; nakon zabrane 1925.

če vrlo blaga prema politici Beograda, konstatira da je „mržnja protiv Hrvata i Slovenaca pobijedila nad općim državnim interesima” te da su „velikosrpski radikali, Nijemci i Turci jedini za to da se sporazum prihvati, jer misle da će time oslabiti položaj Hrvata i Slovenaca u državi”.²⁰

Nakon nepovoljnoga razgraničenja u sve se većem dijelu SLS-a pojavljivalo razumijevanje za HRSS-ov bojkot rada Narodne skupštine, što se očitovalo i u govorima zastupnika SLS-a u Skupštini: „Još kao srednjoškolac dr. Krek je sanjao da će doći vrijeme kad će se svi Južni Slaveni ujediniti i stvoriti potpuno slobodnu državu. ... Kad bi danas dr. Krek mogao vidjeti sve strahote Pašićeva režima, morao bi zajedno s pjesnikom uzviknuti: ‘Mili Bože, kamo sam to zašao!?’... Jer uzalud bi tražio duh demokracije, uzalud bi u ovom režimu tražio duh jednakosti i duh slobode. Umjesto demokracije danas vlada Pašićev apsolutizam, umjesto jednakosti vlada korupcija, danas imamo nasilje umjesto slobode, i to je nasilje otišlo toliko daleko da ni poslanici, izabrani voljom naroda, ne mogu ostvariti svoja prava, da ni narodni zastupnici ne mogu u parlamentu djelovati i vršiti svoje zastupničke dužnosti. U parlamentarnoj zemlji parlament mora biti izraz istinske volje naroda. Do danas se to nije dogodilo u ovoj skupštini jer nema braće Hrvata.”²¹

Liberali su bili nešto drugačijega viđenja. Na jednoj je strani za njih izrazito nepovoljan bio već Rapalski sporazum, za koji je, primjerice, dugogodišnji liberalni ljubljanski gradonačelnik i potom poslanik Kraljevine SHS u Pragu Ivan Hribar okrivio Antu Trumbića.²² Nakon što je Rijeka i pravno pripojena Italiji, *Slovenski narod*²³ piše: „Sa stajališta nacionalnih interesa cijeloga našeg naroda, a posebice sa stajališta Hrvata i Slovenaca, svi mi Slovenci, kao i Hrvati i Srbi, nedvojbeno smo duboko povrijeđeni ne samo takvim rješenjem za Rijeku nego i time što je znatan dio naše zemlje s našom braćom ostao pod Italijom. Ali s gledišta državnih interesa, surove stvarnosti međunarodnih događanja i opće političke situacije u kojoj se naša kraljevina nalazi, moramo, unatoč dubokoj boli, pozdraviti ovaj sporazum između naše kraljevine i susjedne Italije.”²⁴ Oštrije je pak bilo ljubljansko liberalno *Jutro*²⁵, koje konstatira da je ugovor ponižavajući,²⁶ dok je tršćansko liberalno glasilo *Edinost*²⁷ najprije bilo nešto opreznije glede interpretacije Rimskih ugovora, što je razumljivo s obzirom na to da su već osjećali pritiske talijanskih vlasti. Stoga su izražavali

umjesto njega izlazi *Naša straža* (1925. – 1926.). U vrijeme gradskih izbora u siječnju 1927. izlazi pod izvornim nazivom, a potom se spaja sa *Slovencom*.

²⁰ „Politični položaj”, *Straža* (Maribor), 25. 1. 1924., 1.

²¹ „Posl. Sušnik o nalogi opozicije. Krekova državna misel”, *Slovenec*, 11. 4. 1924., 1.

²² HRIBAR, *Moji spomini*, II, 476-477.

²³ Vodeći slovenski liberalni list, ujedno prvi slovenski politički dnevnik uopće. Izlazio je između 1868. i 1943., a 1894. i formalno postaje glasnik Napredne stranke (slovenskih liberala).

²⁴ „Sporazum z Italijo”, *Slovenski narod* (Ljubljana), 25. 1. 1924., 1.

²⁵ Najčitaniji liberalni ljubljanski dnevnik, izlazio je od 1920. do 1945.

²⁶ „Ljubljana, 26. januarja”, *Jutro* (Ljubljana), 27. 1. 1924., 1.

²⁷ Vodeći liberalni slovenski časopis na području Austrijskoga primorja, izlazio je u Trstu od 1876. do 1928.

sumnju i u uspjeh prosvjeda koje su organizirali slovenski konzervativci i u povezivanje SLS-a u opozicijski blok protiv srpskih radikala, jer su članovi opozicije imali previše različitih ciljeva.²⁸

Nakon stupanja u Federalistički blok i razgraničenja s Italijom činilo se da se SLS bar na trenutak vratio izvornim ideološkim postavkama, dok je taktički sve kohezivnije djelovao s HRSS-om. U tom je okviru počeo ponovo naglašavati razlike u odnosu prema slovenskim liberalima u okviru vjerske autonomije katolika. To se, primjerice, očitovalo prilikom organiziranja proslave povodom praznika sv. Save, kad su slovenske škole dobile poziv u kojem je navedeno da bi bilo primjereno da svaki razred pošalje dva predstavnika učenika na proslavu.²⁹ Liberalno *Jutro* donijelo je o „klanjanju u spomen srpskoga genija” duži članak, naglašavajući pozitivne vrijednosti koje učenici pritom usvajaju,³⁰ a *Slovenec* je oštro prosvjedovao protiv takve obveze za slovensku djecu: „Nemamo ništa protiv toga ako naša školska omladina slavi sv. Savu kao prosvjetitelja u bratskom srpskom narodu. Bilo bi, dakako, pošteno da naše škole na isti način – barem ravnopravno – slave slovenske i hrvatske kulturne djelatnike iz prošlosti. Ne bismo se nimalo bunili kad bi proslavu u čast sv. Save organizirali ljubljanski Srbi te bi Više školsko vijeće našu školsku mladež pozvalo na ovu proslavu. ... Međutim, kad takve proslave organizira pravoslavna crkvena zajednica, one imaju vjerski, konfesionalni karakter. Naša katolička školska mladež ne smije sudjelovati na takvim proslavama. Želimo vjersku toleranciju, ali ne vjerski indiferentizam. Budući da slično konfesionalno obojene proslave, na koje bi po zastupnicima trebala odlaziti i školska mladež, nužno vode u vjerski indiferentizam, oštro prosvjedujemo protiv okružnice Višega školskog vijeća o ovom pitanju i tražimo da se ona ukine.”³¹

Unatoč uspijevanju diferenciranja u odnosu prema drugim slovenskim strankama kao politička snaga koja najviše štiti slovensku posebnost u novoj državi, SLS unutar Federalističkoga bloka ipak nije do kraja slijedio radikalni opozicijski smjer. Sa strateškoga se aspekta naime sve jasnije očitovalo da neće moći doći do vlasti bez pomoći barem dijela srpskih stranaka. Upravo u to vrijeme dolazi i do razilaženja u Jugoslavenskoj demokratskoj stranci, unutar koje je Ljubomir Davidović u svojoj ambiciji rušenja Pašića počeo kalkulirati i sa suradnjom s HRSS-om, što je za Pribičevića u tom trenutku bilo neprihvatljivo. Potonji u ožujku 1924. napušta Jugoslavensku demokratsku stranku, osniva svoju političku stranku i već sutradan s Pašićem formira novu parlamentarnu većinu.³² No, kad je HRSS prestao bojkotirati rad Skupštine te se ujedinio s SLS-om, JMO-om i Davidovićevom grupom u oporbeni blok, i ta se vlada našla u krizi. Tada Davidović dobiva pravo formiranja nove izvršne vlasti, a za stabilnu mu je većinu trebao i Radić. Tome se protivio kralj

²⁸ „Kakšne bodo posledice?!” *Edinost* (Trst), 25. 1. 1924., 1.

²⁹ TROCH, „The Intertwining of Religion and Nationhood”, 236-261.

³⁰ „Naši kraji in ljudje. Svetosavske proslave”, *Jutro*, 29. 1. 1924., 3.

³¹ „Protestiramo”, *Slovenec*, 26. 1. 1924., 3.

³² MATKOVIĆ, „Pojava i etape razvoja Samostalne demokratske stranke”, 7-24.

te je upravo iz srpskoga dvora u prosincu 1924. izašla inicijativa za zabranu HRSS-a na temelju Zakona o zaštiti države uz obrazloženje da stranka djeluje pod vodstvom Komunističke internacionale. Tada i sam Radić završava u zatvoru,³³ a iz slovenske je vizure zanimljivo da su se pored SLS-a takvoj politici protivili čak i slovenski liberali, za koje se činilo da su ideološki nespojivi s HRSS-om. Radića su naime doživljavali kao protudržavni element, čak i kao veleizdajnika, ali unatoč tomu Hribar u svojim memoarima iznosi mišljenje da je tadašnja vlast pogrešno postupala prema vođi najveće hrvatske stranke. Umjesto da ga je pokušala pridobiti za „jugoslavensku stvar” i iskoristiti njegove retoričke sposobnosti u vlastitoj diplomaciji, Radić je zatvoren te je, prema Hribarovu mišljenju, i prije smrti napravljen mučenikom, što je Hrvate samo još više udaljilo od jugoslavenske ideje kakvu su zagovarali slovenski liberali, odnosno demokrati.³⁴ Pritom je potrebno naglasiti da Korošec i SLS, unatoč kritici politike vlasti prema HRSS-u, intimno ipak nisu imali bitno drugačije mišljenje o Radiću od slovenskih liberala. To se u razdoblju smjenjivanja vlada najbolje može iščitati iz zapisa ljubljanskoga biskupa, koji su zapravo bili ogledalo Korošćevih razmišljanja. Vladu u kojoj su participirali Davidović, Korošec te Spaho biskup Jeglič, dakako, smatra poštenom, dok u kralja ima sve manje povjerenja te predviđa da će izgubiti povjerenje i vođa stranaka i naroda.³⁵ No indikativno je da je ljubljanski biskup pritom kritičniji prema Radiću nego prema srpskim strankama i kralju: „Sinoć je kralj dao mandat Pašiću za sastavljanje vlade. Budući da je Pašić bolestan, zastupat će ga Trifković (Marko). Kako je to moguće! Politiku poštenja, sporazuma i pravednosti kralj je odobravao, veselio se vladi Davidović-Korošec-Spaho. Jedva je čekao da se korupcija zaustavi i kazni. Sad je izručio vladu upravo korupcionašima. Budući da će to biti izborna vlada, parlament će se raspustiti i raspisat će se izbori, što će se odvijati pod okriljem bajuneta, posebice u Hrvatskoj. Za to je kriv i šašavi Radić sa svojim demagoškim govorima protiv kralja, protiv monarhije. Čudno, kad god su naši spretnom politikom došli do točke da se politika i vlada promijene na dobro, nastupio je on te je svojim govorima sve srušio. Tko, koja stranka i struja tako na njega utječe, tko ga potkupljuje?”³⁶ Radić je dakle iz vizure dijela slovenskih konzervativaca u svojim istupima bilo preradikalan, pa su posljedično i njegovi zahtjevi bili držani kao neostvarivi i nekonstruktivni. Pritom ipak treba uzeti u obzir da Korošcu nikako nije odgovaralo pretjerano širenje simpatija prema Radiću, koji je u to vrijeme tražio način kako pridobiti i sve više slovenskih glasača,³⁷ stoga je posredovanje takva mišljenja koje se odražavalo u zapisima ljubljanskoga biskupa vrlo vjerojatno bilo Korošćeva taktika u njegovoj borbi za mjesto najutjecajnijega političara među katoličkim Južnim Slavenima. Činjenica je naime da je želja za svrgavanjem monarha i uspostavom republike postojala i u dijelu SLS-a.

³³ BIONDICH, *Stjepan Radić, the Croat Peasant Party*, 201.

³⁴ HRIBAR, *Moji spomini*, II, 397-398.

³⁵ JEGLIČ, *Jegličev dnevnik*, 906.

³⁶ *Isto*, 907.

³⁷ BERBERIH-SLANA, „Stjepan Radić in republikansko gibanje”, 391-413.

Ta je struja zahtijevala javno izjašnjavanje stranke za republiku te kritizirala svojega nominalnog vođu zbog njegova djelovanja u Beogradu. Među njima je bio i Janko Brejc, koji se zauzimao za tješnju suradnju s Radićem te je smatrao Koroščevu politiku punom grešaka.³⁸ U to se uvjerio i sam biskup Jeglič, koji krajem 1924. zapisuje: „Dakle, republikanska je misao obuzela sve. Čini se da se i među narodom brzo širi. Kralj je sam kriv. Imao je u svojim rukama odlučujuću moć, a odlučio se za najgore korupcionaše i naše neprijatelje. Tko ga može braniti? Nije nemoguće da izgubi krunu te se ustavnim putem uvede republika. Dakako, to bi morala biti savezna republika sastavljena od tri dijela: slovenskoga, hrvatskoga i srpskoga.”³⁹ Jezgra najveće slovenske stranke tada je dakle računala i s tom mogućnošću, a to je SLS vratilo bliže polazišnim postavkama glede jugoslavenskoga pitanja. S druge strane, dok je Korošec zauzimao mjesto prvoga čovjeka SLS-a, a istovremeno je Radić bio na čelu HRSS-a, iskrena suradnja dviju stranaka ipak nije bila moguća. To će vrlo brzo potvrditi i daljnji razvoj događaja.

(Kon)federalni koncepti slovenskih komunista

Dok su parlamentarne stranke taktizirale i dogovarale nove koalicije u pokušajima uspona na vlast, komunisti su se suočavali s poteškoćama koje su bile posljedica zabrane njihova djelovanja. Pritom se kao ključni izazov namevalo oblikovanje političke strategije koja će stranku približiti širem puku, što je impliciralo nužnost oblikovanja smjernica koje će zadovoljiti ne samo radnike nego prije svih i seljake. Iako je stranka djelovala ilegalno, pa nije imala mogućnosti službene suradnje s drugim strankama, pokušaj približavanja seljaku ipak je znatno utjecao i na oblikovanje politike slovenskih komunista prema Radiću i njegovu HRSS-u. Štoviše, upravo su slovenski komunisti često bili generatori alternativnih državnih ideja koje su se suprotstavljale unitarističkom poimanju jugoslovenstva. Između 9. i 12. svibnja 1923. u Beču je održana 2. konferencija KPJ, koja je formalno potvrdila ono što je slovenski komunistički tisak objavljivao već godinu dana prije. U rezoluciji o nacionalnom pitanju u Jugoslaviji konstatira se da su srpsko građanstvo i monarhija drugim narodima nametnuli brutalno gospodarenje te da otpor protiv toga udružuje sve klase hrvatskoga i slovenskoga naroda. U nastavku se ustvrđuje da je u interesu jugoslavenskoga proletarijata podrška tim potlačenim narodima u njihovoj borbi za pravo na samoodređenje, uključujući i pravo na potpuno odcjepljenje. U tom se kontekstu kritiziraju tradicionalne građanske stranke među Slovincima i Hrvatima, koje su prema Partiji bile spremne na kompromis sa srpskom buržoazijom, dok se HRSS spominje kao stranka s kojom se može stvoriti jedinstveni blok u borbi za pravo na narodno samoopredjelje-

³⁸ JEGLIČ, *Jegličev dnevnik*, 909.

³⁹ *Isto*, 908.

nje.⁴⁰ Iz vizure komunista upravo se nezadovoljstvo Hrvata, prije svega hrvatskoga seljaštva, i Makedonaca percipiralo kao snaga pomoću koje bi se i KPJ mogla uključiti u jugoslavensku političku utakmicu. Ne čudi stoga da je Partija u svojim dokumentima otad spominjala uspostavu „seljačko-radničkih republika”, čime je naglašavala želju za privlačenjem seljaka. Pritom također valja istaknuti da je u svibnju 1923. u spomenutoj rezoluciji ponovo naglašeno da Makedonci ne mogu biti smatrani nacionalnom manjinom, a Partija tom prilikom najavljuje i poseban dokument koji će biti sačinjen isključivo glede makedonskoga pitanja. KPJ je dakle tada odlučila aktivirati naboj koji je donosilo nezadovoljstvo Hrvata, Slovenaca i Makedonaca srpskim vlastima. Odgovor na pitanje zašto je KPJ u toj strategiji odlučila igrati na nacionalnu kartu Makedonaca, a ne Bugara, slojevit je. No, dio odgovora svakako treba tražiti u tome da bi u slučaju potenciranja bugarskoga pitanja u Kraljevini SHS KPJ olakšala vlastima označavanje Partije kao političke sile koja potiče dezintegraciju države te da ju zapravo vodi vanjski neprijatelj. Pritom treba napomenuti da se KPJ također prva zauzela za federativni status Crne Gore u južnoslavenskoj (balkanskoj) federaciji, a već 1923. u KPJ su se izražavali stavovi o nacionalnoj posebnosti Muslimana.⁴¹

U okviru promjene smjera KPJ, korak prema priznavanju više naroda s pravom na samoopredjeljenje napravili su i srpski komunisti. U 1923. izašla je knjiga Sime Markovića *Nacionalno pitanje u svetlosti marksizma*, u kojoj se promiče teza prema kojoj su se Srbi, Hrvati i Slovenci oblikovali u tri suvremene samobitne nacije.⁴² Pritom je zanimljiva konstatacija najrelevantnijega slovenskoga marksističkog ideologa onoga vremena, Dragotina Gustinčiča, da je do izlaska Markovićeve knjige postojala podjela na dvije struje: „na srbijsku, to jest centralističku, kojoj je ‘narodno jedinstvo’ nedodirljivi aksiom, i na izvansrbijsku: federalističku, koju se nitko nije usudio javno izraziti i još manje podučavati.”⁴³ U istom članku Gustinčič navodi da je povodom predavanja o tome da su „Slovenci, Hrvati i Srbi jednako tako zasebni narodi kao Nijemci, Mađari, Rumunji, Albanci i drugi” naletio na otpor srpskih komunista te da se takav stav među komunistima „vrlo polako udomaćio”.⁴⁴ U redovima slovenskih komunista u ono se vrijeme u kontekstu kritike velikosrpskoga režima kao poseban subjekt spominju i Makedonci, a potom i bosanskohercegovački muslimani: „Režim koji vodi svoju diktatorsku politiku protiv cjelokupne radničke klase Jugoslavije, režim koji vodi svoju centralističku politiku hegemonije srpske buržoazije protiv drugih naroda, režim koji Slovence, Hrvate i Muslimane tretira kao građane drugoga reda, režim koji Makedoncima ne priznaje ni osnovna narodna prava, koji progoni nacionalne

⁴⁰ PLETERSKI, „Nacionalno vprašanje v Jugoslaviji”, 286.

⁴¹ PEROVŠEK, „Slovenski komunisti in vprašanje makedonskega naroda leta 1923”, 17-44; PEROVŠEK, „Pogledi slovenskih revolucionarno usmerjenih marksistov”, 7-20; PEROVŠEK, „Vprašanje etnične posebnosti Muslimanov v razpravi jugoslovenskih komunistov”, 31-39.

⁴² MARKOVIĆ, *Nacionalno pitanje u svetlosti marksizma*.

⁴³ „Glose k narodnostnem vprašanju”, *Glas svobode* (Ljubljana), 6. 12. 1923., 3.

⁴⁴ *Isto*.

manjine (Nijemce i Mađare) – postigao je da danas protiv šačice beogradskih bankara stoji većina radnoga naroda u Srbiji i cjelokupno nesrpsko stanovništvo ove zemlje (...) i zato mu više nije dovoljan 'legalizirani' bijeli teror. Režim stoga mobilizira fašističke bande Orjune i Srnao protiv radničkih organizacija i protiv pokreta potlačenih nesrpskih naroda.⁴⁵

Na kraju je na razini svedržavne KPJ prevladao federalistički stav, koji se bar deklarativno složio s Gustinčičevom tezom da Slovencima, Hrvatima, Makedoncima i Srbima pripada pravo na vlastiti politički život i razvoj.⁴⁶ No, pritom je potrebno naglasiti da Partija „borbu za nacionalna prava” pojedinih naroda Kraljevine SHS nije uplela u svoj politički program kao strateški cilj, već prije svega kao taktičko sredstvo za borbu protiv tadašnjih vlasti. To je najbolje potvrdio upravo list slovenskih komunista *Glas svobode*, koji je nakon *Delavskih novic* kratko vrijeme 1923. izlazio u Ljubljani. Novim su se nazivom časopisa komunisti i simbolički preusmjerili od borbe za radnička prava prema široj borbi za slobodu, što je implicitno ukazivalo na pokušaj privlačenja ruralnoga seljačkog stanovništva: „... zahtijevamo da u onim zemljama gdje nacionalno pitanje igra veliku ulogu naše stranke znaju koristiti nacionalni element protiv buržujškoga režima. Na primjer, ruski boljševici znali su iskoristiti ukrajinske nacionaliste protiv Kerenskog. Mi, naravno, nismo uzeli ukrajinske nacionaliste u svoje redove, ali smo rekli: kad boljševici zauzmu državnu vlast, mi ćemo osloboditi sve nacije koje je ugnjetavao carizam, mi ćemo istrijebiti carsku tradiciju i tradiciju Kerenskog te smo za neovisnu republiku Ukrajinu. Kad bismo pak rekli: Dragi ukrajinski seljaci, Marx je rekao da proleter nema domovine, nažalost nas ukrajinsko pitanje ne zanima, to ne bi bio ni marksizam ni internacionalizam, nego obična karikatura.”⁴⁷ Slovenski su komunisti te godine u skladu s navedenim objavili i svoju posebnu rezoluciju, u kojoj pak ne navode samo tri naroda koja bi imala pravo na svoju republiku, nego konstatiraju da moraju „zahtijevati: neovisnost Slovenije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Makedonije i Crne Gore u okviru Dunavsko-balkanske federacije... Danas se sva ova četiri plemena osjećaju samostalnim narodima (Srbi, Hrvati, Slovenci i Makedonci) i to njihovo uvjerenje mora biti presudno za nas.”⁴⁸ Kao samostalni narod navode se dakle i Makedonci, dok se pri određivanju broja državnih jedinica jugoslavenske federacije eksplicitno spominju još i Bosna i Hercegovina te Crna Gora. Naglašavanje Crne Gore imalo je tradiciju u Gustinčičevim tumačenjima jugoslavenskoga federalizma još od njegova djelovanja u Švicarskoj za vrijeme Prvoga svjetskog rata, kad se u časopisu *La Yougoslavie* suprotstavljao srpskom hegemonizmu,⁴⁹ i činilo se da je upravo njegova vizija u KPJ prevladala nad srpskim centralističkim idejama. Ipak, nije bilo posve tako. Gustinčičeva je ideja naime uključivala još

⁴⁵ „Proti fašistovskim napadom – delavska obramba”, *Glas svobode*, 20. 9. 1923., 3.

⁴⁶ „K problemu narodnoga vprašanja v Jugoslaviji”, *Glas svobode*, 26. 7. 1923., 3.

⁴⁷ „Nacionalno vprašanje na seji kominterne”, *Glas svobode*, 12. 7. 1923., 2.

⁴⁸ PEROVŠEK, „Politična resolucija Pokrajinskoga sveta KPJ”, 70-73.

⁴⁹ VOVKO, „Politični profil La Yougoslavie”, 117-131.

jedan element, a to je bilo povezivanje sudetskih, podunavskih i balkanskih država u komunističku (kon)federaciju, dok su komunisti iz Srbije toj ideji bili neskloni te su, prema Gustinčiću, uvjetno prihvaćali samo opciju „balkanske federacije”. O njoj pak Gustinčić zapisuje: „Balkanska federacija’, za koju se dobro zna da bi ju mi, Slovenci, prihvatili samo kao ultima ratio, to jest ako bismo se našli u takvu položaju kao što smo bili 1918. ... Svakome tko poznaje povijesni i gospodarski razvoj naših pokrajina – a drugovi u Srbiji općenito vrlo slabo poznaju te stvari! – sasvim je jasno da Srbija prirodno teži centralizmu i da se ni naši srpski drugovi ne mogu preko noći otresti toga prirodnoga gospodarsko-povijesnog zakona. Dojučerašnji je najviši ideal Srbije bio ujedinjenje svih Srba u jednu državu i ništa više. Nitko u Srbiji nije mogao zamisliti to ujedinjenje na drugi način nego kao širenje gospodarski i kulturno zaostale Kraljevine Srbije i njezino gospodarsko jačanje novim dijelovima srpstva. Dakle centralizam. Ako se 1918. dogodilo i više, to se definitivno dogodilo protiv osjećaja i želja Srbije. Drugačije je kod nas. Slovenija, Hrvatska i Vojvodina borile su se za svoju neovisnost gotovo cijelo stoljeće, makar ta borba bila samo politička i ideološka. Osim toga, svi mi imamo druge ekonomske i kulturne potrebe. Ovdje to znaju čak i naši stari liberali. Različita poimanja države, autonomizma i federalizma među nama temelje se, dakle, na našoj povijesti i našem gospodarstvu.”⁵⁰ Gustinčić svoju raspravu o balkanskoj federaciji završava na sljedeći način: „mi, slovenski proleter, ne želimo ništa čuti o balkanskoj federaciji – barem ne sljedećih 50 godina. Drugovi iz Srbije, koji još uvijek guraju ovu parolu, moraju znati da bi živjeli u balkanskoj federaciji bez Slovenaca, kao i bez nekih drugih jugoslavenskih pokrajina, ako se u srednjoj Europi osnuje još jedna socijalistička federacija. Mi, Slovenci, već smo siti ‘balkanske’ Jugoslavije i stvarno nismo spremni svoju balkanizaciju pojačati još jednom ‘balkanskom’ federacijom. Ovo su svakako gorke riječi, ali politički moral, njihove osobne međusobne borbe, njihova ekonomija i njihova potpuna organizacijska nesposobnost ni najmanje nas ne vuku u Balkansku federaciju. Moramo konačno – ma koliko bilo teško – ovo otvoreno reći; za to što su se u našoj stranci često oblikovale federalističke težnje kriva je prije svega politička praksa naših drugova iz Srbije... Ako je riječ o federaciji, radilo se i o Dunavsko-balkanskoj federaciji koju mi zastupamo, zahtijevamo njezino točno definiranje. Riječi ‘federacija’ i ‘autonomija’ nisu jednoznačno definirani pojmovi. I Radić traži ‘federaciju’, a slovenski klerikalci ‘autonomiju’, no mi im se i na jednom i na drugom lijepo zahvaljujemo!”⁵¹ Gustinčić stalno propitkuje jugoslavenski državni okvir te glasno iznosi retoričko pitanje što zapravo Hrvate i Slovence vuče prema povezivanju s balkanskim narodima, a ne, primjerice, s Austrijom, Mađarskom, Češkom i Slovačkom. U tom okviru javno odgovara srpskim kolegama da „želimo s vama u zajedničku federaciju, ali kao gospodarski i tehnički zaostali, dođite vi k nama, u srednju Europu! Vi trebate pomoć da se uredite i organizirate u moderan gospodarski život, a

⁵⁰ „Glose k narodnostnem vprašanju”, *Glas svobode*, 6. 12. 1923., 3.

⁵¹ *Isto*.

tu vam pomoć mi, Slovenci i Hrvati, ne možemo sami dati. ... Mi bismo sami bili također u proleterskoj federaciji samo vaše žrtve, kao što smo danas žrtve radikalne Jugoslavije, te bismo mogli gospodarski i kulturno zaostati, kao što se to i danas događa.”⁵² Gustinčić je dakle relativno oštar prema odnosu Srba sa Slovencima i Hrvatima, a to zapravo pokazuje i stanje među slovenskim komunistima. Pod tim je utjecajem i u rezoluciji 3. državne konferencije KPJ u Beogradu zapisano da država Slovenaca, Hrvata i Srba nije homogena nacionalna država, nego država u kojoj društveni sloj jednoga naroda tlači druge narode, te pritom, suprotno od Markovića u njegovoj knjizi, eksplicitno dopušta svim narodima samoopredjeljenje.

U Ljubljani u to vrijeme počinje izlaziti *Delavsko-kmetški list* (Radničko-seljački list),⁵³ koji je svojim nazivom dodatno naglasio potrebu za privlačenjem seljaka, i to poglavito onih u kojima su komunisti vidjeli revolucionarni naboj za rušenje vlasti. U tom okviru o nacionalnom pitanju list u listopadu 1924. piše: „Danas u svijetu, a posebno kod nas, nacionalno pitanje još uvijek ima veliku ulogu u javnom životu. Svjetski rat 1914.-18. nije riješio to pitanje, nego ga je još više zaoštrio, posebice u srednjoj Europi, kamo pripadamo i mi Slovenci, iako su nas trenutno gurnuli na Balkan. ... Socijaldemokrati, primjerice, kažu: mi osuđujemo slovenski, hrvatski i srpski nacionalizam – ali u praksi podržavaju centralizam srpske buržoazije i brane teoriju da su SHS troimeni narod. Ta teorija o troimenom narodu zapravo je samo paravan za srpski centralizam. Slovenci se osjećaju kao samostalan narod, a ne kao pleme nekoga drugog naroda. Vidimo, dakle, da se socijaldemokratska pozicija oslanja na srpski centralizam, a time i na njegov militarizam. ... Jer centralizam nije nešto što visi u zraku, niti nešto što počiva na nekoliko napisanih paragrafa Vidovdanskoga ustava, centralizam ima svoj glavni oslonac u militarizmu i monarhizmu. Nacionalno pitanje u Jugoslaviji nije, dakle, ustavno pitanje, nego borba za samoodređenje svake narodnosti znači za radnika i seljaka – borbu protiv prevlasti srpske buržoazije, koja se temelji na militarizmu, borbu protiv reakcije, borbu za slobodu radnika i seljaka.”⁵⁴

Slovenski komunisti jasno definiraju političke suparnike i cilj slovenske nacionalne emancipacije. U skladu s potonjim, u pojedinim objavama idu toliko daleko da svrstavanje Slovenaca u balkansku državnu tvorevinu vide samo kao privremenu situaciju. Istovremeno jasno identificiraju srpske stranke i kralja (!) kao temeljne političke suparnike. Na drugoj strani ne žele zatvarati mogućnost za suradnju s HRSS-om. Iako je ta stranka iz vizure KPJ politički konkurent od kojega se želi preuzeti dio glasačkoga tijela, komunisti ne napadaju Radića, znajući da bi to impliciralo gubitak potencijalne podrške

⁵² PEROVŠEK, *V zaželjeni deželi*, 155-156.

⁵³ Časopis je tiskan u Kočevju te je izlazio u Ljubljani od kolovoza 1924. do njegove zabrane 22. travnja 1926. Odražavao je prije svega stavove Alberta Hlebca, Dragotina Gustinčića, Frana Peterkovića i Dušana Kermavnera.

⁵⁴ „Delavec in kmet bosta rešila tudi nacionalno vprašanje”, *Delavsko-kmetški list* (Ljubljana), 2. 10. 1924., 1.

Partiji među seljacima. Ipak, u vrijeme približavanja HRSS-u i iz slovenskoga komunističkog tiska može se razaznati neslaganje s tom taktikom: „Nacionalno, agrarno i socijalno pitanje moraju rješavati samo oni kojih se ta pitanja prvenstveno tiču – a to su radnik i seljak. Uđe li Radićev HRSS u današnju vladu, također će se pokazati da se ta pitanja ne mogu riješiti savezom kapitalističkih gospodara i seljaka. Jer su interesi gospode i seljaka potpuno suprotni. Inače to vodstvo HRSS-a samo sluti kad kaže da bi u vladu ušlo jedino da bi se osiguralo slobodno provođenje izbora: HRSS izravno izjavljuje da sadašnja vlada neće riješiti nijedno prijeko pitanje jer ga ne može riješiti pod ovim uvjetima u kojima je došla na vlast. HRSS sve stavlja na izbore. Ali ako izbori rezultiraju porazom srpske centralističke i militarističke gospode, sasvim je jasno da ta gospoda neće svojevrijedno odustati od vlasti pod pritiskom gumenih loptica, nego će nastojati svoju prevlast održati silom. I tada će također postati jasno svim radničkim i seljačkim masama da nacionalno, agrarno i socijalno pitanje neće i ne može riješiti nitko drugi nego radnik i seljak u zajedničkoj, jedinstvenoj i odlučnoj borbi.”⁵⁵ KPJ dakle predviđa potrebu nasilnoga rušenja vlasti, što bi trebalo biti opravdano ciljem borbe za samoopredjeljenje svih naroda unutar jugoslavenske države. Ipak, pritom napominje da će se zauzimati za njihovo „dragovoljno federativno povezivanje”.⁵⁶ Takvi su stavovi, dakako, bili pod snažnim utjecajem Staljina i komunističke matice u Moskvi. Potonja pak nije htjela unaprijed ograničavati manevarski prostor geopolitičkoga preuređivanja prostora Jugoistočne Europe, stoga nije htjela jasno odrediti trebaju li se jugoslavenski komunisti boriti za odcjepljenje Hrvatske, Slovenije, Makedonije i Crne Gore ili ustrajati na primjeni „dragovoljnoga povezivanja”. Staljin je 30. ožujka 1925. eksplicitno dopustio sve mogućnosti, konstatirajući da pravo na odcjepljenje ne treba odmah shvaćati i kao dužnost.⁵⁷ Time su, bar privremeno, zastala trenja unutar KPJ glede nacionalnoga pitanja. To bi se radikalnije potezalo tek u onim trenucima kad je to zahtijevala Moskva. Tako je u kontekstu očekivanja invazije na Sovjetski Savez KPJ u Dresdenu početkom studenoga 1928. eksplicitno navela rušenje postojeće državne tvorine kao cilj Partije.⁵⁸ To je, pored rušenja sustava vladavine, impliciralo i mijenjanje teritorijalnoga oblika tadašnje države. Prema navedenom, KPJ je tada predviđala neku vrstu konfederacije balkanskih država, jer su zaključci u Dresdenu pravo na odcjepljenje davali Sloveniji, Hrvatskoj, Crnoj Gori i Makedoniji, dok su pravo na samoopredjeljenje i pripajanje matičnim državama trebali dobiti i jugoslavenski Mađari te Albanci.

⁵⁵ *Isto.*

⁵⁶ PLETERSKI, „Nacionalno vprašanje v Jugoslaviji”, 290.

⁵⁷ *Isto*, 292.

⁵⁸ PIJADE, *Istorijski arhiv Komunističke partije Jugoslavije*, tom II, 145.

Slovenske reakcije na obrat Hrvatske (republikanske) seljačke stranke

Dana 8. veljače 1925. provedeni su novi izbori, na kojima su demokrati doživjeli pravu katastrofu osvojivši samo 36 mjesta u Narodnoj skupštini. Istovremeno su radikali svoju moć povećali na 123 mandata. Nacionalni blok Pašića i Pribičevića osvojio je 31, SLS 20, a JMO 15 zastupničkih mandata. HRSS je, unatoč Radićevu zatvaranju, praktički ponovio uspjeh s prošlih izbora osvojivši 67 mandata. U to se vrijeme kulturni rat intenzivirao, što je povećalo represiju na etnički miješanim područjima. Na udaru su se našle brojne prije svega hrvatske udruge, o čemu ljubljanski biskup Jeglič piše: „... u Bačkoj i Baranji se progone udruge koje imaju vjersko ili plemensko obilježje. Vladini organi zahtijevaju da izbace ime katoličko ili hrvatsko te da se moraju i inovjerci u njih primati. Budući da udruge to ne mogu učiniti, šest su ih raspustili. U velikoj smo opasnosti da taj progon krene i kod nas. Posebice su privatne škole u opasnosti da ih ministar prosvjete onemogući. Odupiremo se, no gubimo. Prikrivena vjerska borba uskoro će se morati pretvoriti u javnu i očitu.”⁵⁹ Ljubljanski se biskup u takvu ozračju neposredno konfrontirao s tadašnjim ministrom prosvjete Pribičevićem jer je vlada onemogućavala Crkvi postavljanje vjeroučitelja u škole.⁶⁰ No unatoč zajedničkom neprijatelju, slovenski se dio Katoličke crkve u toj borbi nikad nije previše oslanjao na jedinstvo s Hrvatima. Štoviše, često je za sebe i u odnosima sa Svetom Stolicom zahtijevao poseban tretman, odvojeno od Hrvata.⁶¹ Istovremeno je latentno međusobno nepovjerenje između Radića i Korošca, potpomognuto pritiskom vlasti na HRSS, rezultiralo formalnim napuštanjem republičko-federativne koncepcije i priznavanjem Vidovdanskoga ustava predstavnika najveće hrvatske stranke. Izbacivanje pridjeva „republikanska” iz naziva HRSS-a omogućilo je Radiću izlazak iz zatvora i sudjelovanje u dotad nezamislivoj koalicijskoj vladi s radikalima. Sam je Radić preuzeo dužnost ministra prosvjete. Time je Hrvatska seljačka stranka (HSS) zamijenila Pribičevićeve samostalne demokrate, koji su ju napustili u znak prosvjeda protiv sporazuma Pašić-Radić. Radić je dakle nakon neuspjeloga pokušaja internacionalizacije hrvatskoga nacionalnog pitanja, za što je uzaludno lobirao u Beču, Londonu i Parizu, te nakon jalovih rezultata stranačkoga pristupanja Seljačkoj internacionali pod okriljem Kominterne, napravio potpuni zaokret u svojoj političkoj taktici. Strateški je cilj doduše ostao isti, a to je bio što veći stupanj političke emancipacije Hrvatske, no metode djelovanja korjenito su se promijenile.

Slovenski su političari različito reagirali na Radićev obrat. Iz vizure SLS-a takav je čin HSS-a označavao Radićevu „sramotnu kapitulaciju”,⁶² Korošec je bio bijesan,⁶³ a to je i najveću slovensku stranku natjeralo na traženje alterna-

⁵⁹ JEGLIČ, *Jegličev dnevnik*, 921.

⁶⁰ *Isto*, 925.

⁶¹ *Isto*, 923.

⁶² „Koalicijska vlada RR pred durmi”, *Slovenec*, 5. 7. 1925., 1.

⁶³ RAHTEN, „Anton Korošec i ‘hrvatsko pitanje’”, 23.

tivnih političkih strategija. Radićev zaokret, razumljivo, doveo je do raspada Bloka narodnoga sporazuma i seljačke solidarnosti, koji su prethodno činili HSS, SLS i JMO, a slovenski konzervativci polako su počeli odstupati od autonomističkoga te se približavati samoupravnom programu unutarnjega državnog uređenja.⁶⁴ Izbori 1925. označavali su tako pomak od kooperativnoga prema natjecateljskom odnosu između SLS-a i HSS-a, odnosno otvoreni početak nadmetanja za koalicijsko mjesto sa srpskim strankama u vladi.⁶⁵ Takav se odnos reflektirao – iako Radić nije bio favorit Katoličke crkve u Hrvatskoj kao što je to bio Korošec kod ljubljanskoga biskupa – i na dodatno zahlađenje odnosa između slovenskih i hrvatskih crkvenih krugova.⁶⁶

Radićevo stupanje u vladu donekle je iznenadilo i slovenske komuniste. Prema njima, Radićevim je obratom bila probijena fronta potlačenih naroda te je iz nje ispao glavni čimbenik u državi – hrvatski seljaci.⁶⁷ No taj je obrat, doduše posredno, imao mnogo veće implikacije na liberalnom slovenskom polu. U prvom je redu uklanjanje problema hrvatskoga republikanizma za NRS značilo da se može posvetiti uklanjanju najvećih političkih konkurenata za vlast, demokrata. To je najoštrije osjetilo najradikalnije jugoslavensko unitarističko krilo demokrata – Orjuna, koja je nakon vidovdanskih nereda u Ljubljani odlukom od 30. lipnja 1926. razoružana. Jezgra slovenskih demokrata u to vrijeme ipak ostaje lojalna Pribičeviću, pogotovo dio slovenskih demokrata koji je bio vezan uz Gregora Žerjava. Taj dio liberala ne mijenja svoju ideologiju. Štoviše, ostaje na čvrstim unitarističkim stavovima, ali ova puta neprijatelja ne traži toliko u federalizmu koliko u velikosrpstvu. Teza je demokrata tada bila da se isključivo jugoslawenstvom, a ne slovenstvom ili hrvatstvom, može boriti protiv velikosrpstva.⁶⁸ I upravo će se to poslije pokazati kao ključni element približavanja Radića i Pribičevića. Potonji se naime sa svojom Samostalnom demokratskom strankom, nakon neuspjeloga pokušaja zadržavanja na vlasti pomoću Pašića, sve više počeo okretati prema jugoslavenskom konceptu koji se nalazio između integralne (unitarne) i konfederalne opcije. U Srbiji i danas mnogi o takvoj koncepciji govore kao o realnom jugoslawenstvu,⁶⁹ jer je Pribičević trebao braniti federativnu državu koja bi omogućila suživot različitih nacionalnih ideja unutar Jugoslavije.

Posljedice Radićeva priključenja vladi osjetile su i druge liberalne stranke. Samostalna seljačka stranka (*Samostojna kmetijska stranka* – SKS), primjeric, tada uskače na ispražnjeno mjesto i počinje zagovarati autonomiju Slovenaca, iako je stranka 1921. bila podržala Vidovdanski ustav. Zbog toga je u prosincu 1924. iz svojih redova isključila najvatrenijega zagovornika unitarne doktrine, Bogumila Vošnjaka, te se u lipnju 1925. povezuje s republikancima

⁶⁴ RATEJ, „Politika Slovenske ljudske stranke nakon sporazuma”, 139-157.

⁶⁵ RATEJ, „Kratkotrajna suradnja”, 538-539.

⁶⁶ JEGLIČ, *Jegličev dnevnik*, 928.

⁶⁷ PLETERSKI, „Nacionalno vprašanje v Jugoslaviji”, 292.

⁶⁸ „Ljubljana 17. avgusta”, *Jutro*, 18. 8. 1925., 1.

⁶⁹ BAKIĆ, *Ideologije jugoslawenstva*, 85-86.

Albina Prepeluha. Koalicija stranaka najprije zahtijeva zakonodavnu samoupravu za Sloveniju, a početkom svibnja 1925. SKS i Prepeluhovi republikanci slili su se u jedinstvenu *Slovensku kmetijsku stranku*.⁷⁰ Novi se SKS, dakle, od zagovornika unitarizma i centralizma pretvorio u najsnažnijega zagovornika slovenske autonomije. Dakako, taj je obrat pokušao retoričkim akrobacijama uključiti u svoj dotadašnji unitaristički koncept, navodeći da Slovenci žele ostati Slovenci i da „tko nije dobar Slovenac, ne može biti ni dobar Jugosla-ven”. Pritom se stranka posebice snažno obrušavala na one Slovence koji su pokušavali biti „veći Srbi od Pašića”. U tom se kontekstu istaknuo parlamentarni zastupnik SKS-a Ivan Pucelj, koji je u više navrata zahtijevao ravnopravnu uporabu slovenskoga u svim državnim institucijama te je odbijao govoriti drugim jezikom u Narodnoj skupštini.⁷¹

Na drugoj se strani Narodno socijalistička stranka (*Narodno socialistična stranka*) upravo s Radićevim obratom odrekla autonomaštva te je borbu protiv političkoga katolicizma nastavila tako da se spojila s ostalim demokratima, koji su u ono vrijeme također prolazili redefiniranje svoje političke strategije. Jugoslavenska demokratska stranka transformirala se naime iz unitarne u srpsku nacionalističku stranku. Dakle, u drugoj polovini 20-ih godina prošloga stoljeća jugoslavenska politička scena svjedočila je svojevrsnoj konvergenciji političkih stranaka upravo prema federalističkom uređenju. S jedne su se strane dotadašnji „autonomaši” počeli sve više priklanjati središnjoj vlasti te su tako odustajali od radikalnih zahtjeva za veći stupanj političko-pravne emancipacije, dok su se s druge strane nekadašnji nositelji unitarizma udaljavali od izvornih unitarističko-idealističkih ideja te su krenuli prema federalnom konceptu, koji su pak pokušavali staviti u okvir jačanja Jugoslavije i tako sačuvati karakter stranaka koje se bore za jugoslavensko jedinstvo. To je, među ostalim, i dovelo do kidanja dotadašnjih partnerstava te pojačalo konkurentski odnos između HSS-a i SLS-a.

Slovenski komunisti, suprotno od SLS-a, čak i nakon Radićeva pristupanja vladi u svojim objavama uglavnom kritiziraju velikosrpstvo, koje je prema njima i u vanjskoj politici sklapalo sporazume nauštrb Slovenaca, Hrvata i Makedonaca: „Prizna li Italija velikosrpskoj buržoaziji Solun i grčku Makedoniju, velikosrpska će buržoazija izgubiti interes za pitanje Slovenaca i Hrvata u Julijskoj krajini; i oboje će se zajedno boriti protiv nacionalnoga ujedinjenja njemačkoga naroda. Slovenci će, dakle, opet kao sitniš za podmičivanje služiti velikosrpskom imperijalizmu kojim će ovaj izravnati svoje račune s fašističkom Italijom. ... Apsurdno je misliti da su Slovenci i danas glupi kao što su bili u svjetskom ratu i 1918. godine. Pitanje jedinstva slovenske nacije ne može se maknuti s dnevnoga reda dok se to jedinstvo ne postigne. Zato će Slovenci uvijek biti na strani naroda koji služe imperijalistima kao sitniš. Zato će sve naše simpatije biti na strani njemačkoga naroda i na strani Makedonaca i uvijek ćemo i posvuda zahtijevati samoodređenje naroda – dakle, samoodre-

⁷⁰ PEROVŠEK, *Liberalizem in vprašanje slovenstva*, 222.

⁷¹ *Isto*, 225-228.

đenje svakoga naroda, pa tako i Slovenaca.⁷² S takvom su retorikom nastavili i u predizborno vrijeme krajem 1926. i početkom 1927. Pritom su mnogo više kritika usmjeravali prema socijaldemokratima, dok Radić nije bio tema njihovih objava. Od slovenskih zastupnika koji će biti izabrani na predstojećim izborima zahtijevaju: „1. da se izjasne protiv centralizma koji skupštinama oduzima svako pravo i pretvara ih u puko oruđe vladajuće gospode u Beogradu; 2. da se izjasne za samoodređenje naroda prema odcjepljenju – da zahtijevaju pravo na samostalnu državu za Slovence u Jugoslaviji i Italiji, da brane samostalnu i ujedinjenu Sloveniju.”⁷³ Takav se stav proširio i među velikim dijelom kulturnih djelatnika, ne samo među komuniste nego i u znatnom dijelu socijaldemokrata. Slovenski književnik Jože Dolenc, primjerice, u časopisu *Svobodna mladina*⁷⁴ u njegovu prvom broju 1928. piše: „Budući da nama, Slovencima, kao narodu nisu priznata temeljna nacionalna prava, ravnopravnost i suverenost ni u jednoj državi na koje smo podijeljeni, s pravom tvrdimo da smo mi Slovenci kao cjelina neslobodan narod; iz toga proizlazi da je potpuno besmisleno slovenski problem vezati uz neku od tih država ... uvjereni smo da se slovenski problem može riješiti na bolji i uspješniji način: pravom na samoodređenje i na odcjepljenje.”⁷⁵

Suprotno pozivima komunista, SLS se pripremao na koaliciju upravo s onim snagama koje su komunisti smatrali velikosrbima. Natjecanje Korošca i Radića u konzervativnim se časopisima uoči izbora 1927. nije skrivalo, što potvrđuje pisanje *Slovenca*, koji je ovako prenio Korošćev govor na saboru SLS-a: „Što se tiče naše taktike u budućem parlamentu, znamo da se ona mora određivati prema trenutnoj situaciji, ali generalno već danas možemo reći da ćemo nastojati zastupati interese države i Slovenije ne samo iz oporbe nego i u bliskoj suradnji s drugim državotvornim strankama s kormilom vlasti u rukama. ... Tijekom naše desetotjedne participacije u vladi našli smo u radikalnoj stranci jednako ozbiljne poglede na našu državnu politiku i mnogo razumijevanja za naše slovenske prilike te zahtjeve, stoga nam je želja da u budućem parlamentu s radikalnom strankom stvorimo (...) još prisnije i tješnje odnose nego što su bili dosad. Imamo čvrstu volju i iskrenu te otvorenu namjeru odrediti svoju taktiku tako da Slovenija više (...) ne bude izložena nestabilnim i stalno promjenjivim situacijama, nego da svoje parlamentarne snage stavi izravno u službu cijele države i na taj način nastoji i slovenskom narodu zajamčiti sve dobrobiti tako usmjerene politike. Mislim da nakon izbora, kad se stanje u radikalnoj stranci opet konsolidira, nećemo naići na riječi odbacivanja.”⁷⁶ Nestabilnost i stalna promjenjivost riječi su za koje se može gotovo sigurno ustvrditi da su bile namijenjene Radiću. Radikali su s druge strane za Korošca predstavljali stabilnost i polugu vlasti koja će i Slovencima

⁷² „Drobiž velesrbske buržuazije ali Slovenci”, *Delavsko-kmetški list*, 4. 3. 1926., 1.

⁷³ „Kaj bomo zahtevali od izvoljenih?”, *Enotnost* (Ljubljana), 16. 12. 1926., 2.

⁷⁴ List socijaldemokratskoga svjetonazora koji izlazi u Ljubljani 1928. i 1929.

⁷⁵ „Pravica samoodločbe do odcepitve”, *Svobodna mladina* (Ljubljana), 1928., 5-6.

⁷⁶ „Programatični volivni govor dr. A Korošca”, *Slovenec*, 5. 7. 1927., 1-2.

i samom Korošcu donijeti najviše koristi. Ponovno sudjelovanje SLS-a u vladi označilo je i novo razdoblje boljih odnosa slovenskih konzervativaca s kraljem, što potvrđuje i ljubljanski biskup navodeći parolu SLS-a: „mi smo tamo gdje je kralj i korist domovine.”⁷⁷

Na izborima su se Korošćeva predviđanja obistinila. Nije naime došlo do većih promjena u odnosu snaga. NRS je ponovno pobijedio sa 112 mandata, Radićev HSS zadržao je drugo mjesto sa 61 zastupničkim mjestom, dok su se demokrati donekle oporavili s 59 osvojenih mjesta. Na slovenskim je područjima SLS zadržao primat s 20, a među muslimanskim bosanskohercegovačkim stanovništvom JMO je osvojio devet mandata.⁷⁸ Bez obzira na sličan omjer snaga, promijenjeni odnosi između stranaka utjecali su na to da je vlada sastavljena tek krajem veljače 1928. Tada je realiziran predizborni dogovor NRS-a i SLS-a, kojima su se pridružili JMO i jedan disident Jugoslavenske demokratske stranke. SLS je tako uspio istisnuti HSS, a promjena retorike u SLS-u najbolje se očitovala u Korošćevu govoru na skupštini NRS-a: „Poštovani radikalni klube! Duboko sam dirnut pozdravima predsjednika kluba i vlade. SLS je od ujedinjenja do danas bio u bliskom savezu s članovima kluba radikala. Čak i u vrijeme kad nismo bili zajedno, suosjećali smo i održavali kontakt s vama. ... Donosimo vam vjernost, srdačnost, radinost i marljivost. Mislim da će upravo zbog ovih kvaliteta koje donosimo naša suradnja biti srdačnija. U odgovoru na vaš pozdrav, kličem: Živio radikalni klub!”⁷⁹

Korošćev dogovor o ulasku SLS-a u vlade Nikole Uzunovića i potom Velimira Vukićevića među slovenskim je strankama najžešću reakciju pobudio u SKS-u. Prema njegovim zastupnicima, upravo su sluganski slovenski zastupnici s Korošćem na čelu omogućili velikosrpskoj opciji opstanak na vlasti, stoga su po njihovu mišljenju izgubili svu legitimnost zastupanja slovenskoga naroda. SKS je pritom na sebe preuzeo ostvarivanje političkoga cilja postizanja samostalnosti za slovenski narod, a to je uključivalo i „vlastitu državnost, potpunu slobodu i neovisnost”.⁸⁰ Takvim se stavom SKS približio HSS-u, koji je bio prisiljen pronaći alternativu. Ipak, tih opcija nije bilo mnogo, pa su na kraju Radić i Pribićević, nekad najveći politički suparnici s potpuno različitim državnim koncepcijama, sklopili gotovo nezamislivo partnerstvo između HSS-a i Pribićevićeve Samostalne demokratske stranke. Heterogenu koaliciju dopunjavali su slovenski SKS te crnogorski federalisti. Tako je nastala Seljačko-demokratska koalicija, koja je postala opozicija NRS-u, SLS-u i njihovim saveznicima.

Donekle iznenađujuće, novo se seljačko-demokratsko partnerstvo pokazalo sadržajno koherentnim. Oporba je naime zbilza redove i fokusirala se na zajedničkoga suparnika, NRS, odnosno njegovu velikosrpsku igru u kojoj su najprije demokrati, a potom i HSS bili samo pijuni. Koalicija je posti-

⁷⁷ JEGLIČ, *Jegličev dnevnik*, 980.

⁷⁸ ENGELSFELD, *Povijest hrvatske države i prava*, 334.

⁷⁹ „Prva skupna seja Jugoslovanskoga in radikalnoga kluba”, *Slovenec*, 26. 1. 1928., 1.

⁸⁰ PEROVŠEK, *Liberalizem in vprašanje slovenstva*, 228-230.

gla konsenzus o ključnim točkama, posebice o neravnopravnosti pojedinih dijelova države. Osim NRS-a, glavna je meta opozicije bio upravo Korošec, koji je dobio mjesto ministra unutarnjih poslova u vladi i tako uspio ishoditi nešto veći stupanj autonomije Ljubljanske i Mariborske pokrajine. Ta činjenica, međutim, nije mogla kompenzirati poreznu neravnopravnost, odnosno poreznu privilegiranost Srbije u odnosu na takozvana prečanska područja,⁸¹ što je osnažilo kohezivnost Seljačko-demokratske koalicije. Iz vizure Pribičevićeve Samostalne demokratske stranke, borba za izjednačavanje poreza bila je u skladu sa stranačkim jugoslavensko-unitarističkim i državnim centralističkim programom. To je potvrdio i slovenski predstavnik Samostalne demokratske stranke Albert Kramer, koji na pitanje ljubljanskoga dopisnika *Politike* „što s federacijom” odgovara da „Seljačko-demokratska koalicija čvrsto stoji na unitarističkom principu. Srbijanci, tj. vladini radikali htjeli bi natjerati stranke Koalicije da napuste taj princip, no članovi Koalicije žele samo da se prilike u našoj državi konačno srede i da dođe do potpune ravnopravnosti.”⁸² Istovremeno je HSS to stavljao u kontekst borbe protiv velikosrpstva, odnosno političke borbe protiv podređenosti Hrvata Beogradu. Takva je situacija dovela do toga da su najveći slovenski unitaristi poput Gregora Žerjava, koji su smatrali da se „pravo jugoslavenstvo bori protiv velikosrpske i klerikalne reakcije”,⁸³ bili na istoj političkoj strani sa Stjepanom Radićem, jer je i njemu odgovarala protuvelikosrpska retorika, dok mu antiklerikalni stav nije smetao. Pritom je indikativno da je Žerjav u svojim političkim govorima protiv vlade prvi put otvoreno nastupio i protiv Istoka, koji je od početka XX. stoljeća gotovo u svakoj prilici glorificirao. Primjerice, u *Jutru* je komentirao očekivani ishod tadašnje političke utakmice: „Tko će pobijediti? Već se sada može reći da to neće biti prečani ni Srbi, nego Jugoslavija. Pobijedit će ideje i kultura Zapada, jer u povijesti još nije bilo primjera da bi Orijent bio uzor nekome u upravi i gospodarstvu.”⁸⁴ Slovenski su liberali dakle kao zadnji krenuli s pokušajem suradnje s Radićem. Iako ideološki naizgled nespojivi, upravo se ta suradnja činila kompaktnijom i od one sa slovenskim konzervativcima i od one sa slovenskim komunistima, koja je pak ostala u latentnoj fazi te se nikad nije manifestirala u obliku koalicije. Takvo je stanje relativno uspješne kolaboracije hrvatskih seljaka, slovenskih liberala i prečanskih Srba u Narodnoj skupštini potrajalo do 20. lipnja 1928. Tada zastupnik radikala Puniša Račić ubija dva i ranjava tri člana HSS-a, među njima i Radića, koji od posljedica ranjavanja umire 8. kolovoza iste godine.⁸⁵

⁸¹ MATKOVIĆ, „Pojava i etape razvoja Samostalne demokratske stranke”, 7-24.

⁸² *Isto*, 20.

⁸³ „Ljubljana 17. aprila”, *Jutro*, 18. 4. 1928., 1.

⁸⁴ „Ljubljana 7. aprila”, *Jutro*, 7. 4. 1928., 1.

⁸⁵ PAVLIČEVIĆ, *Povijest Hrvatske*, 362.

Reakcije na ubojstva u Narodnoj skupštini

Ubojstva su izazvala šok ne samo u političkoj sferi nego i šire u društvu. To je, razumljivo, najviše odjeknulo u hrvatskoj javnosti, u kojoj se znatan broj pristaša ideje hrvatske republike uslijed umorstava okrenuo u smjeru radikalnoga protivljenja bilo kakvoj zajedničkoj državi sa Srbijom. Ipak, najzanimljivija je bila reakcija Pribičevića, koji se nakon skupštinskih atentata prometnuo u radikalnoga zagovornika narodnih posebnosti unutar države, a to je utjecalo i na pucanje čvrstoga unitarističkog stava kod slovenskih članova Samostalne demokratske stranke. Seljačko-demokratska koalicija zbog ubojstava je odmah napustila parlamentarni rad. Dana 1. kolovoza, dakle prije nego što će Stjepan Radić preminuti, održana je konvencija stranke u Zagrebu, a ljubljansko *Jutro*, među ostalim, ovako prenosi njezine zaključke: „Napominjemo da su kraljevine Hrvatska i Crna Gora i sve narodne posebnosti koje su bile zastupljene u Narodnoj skupštini dragovoljno ušle u državnu zajednicu s Kraljevinom Srbijom, ne odričući se svojih povijesnih državnih i narodno-političkih individualnosti u korist bilo koje druge ujedinjene pokrajine, već samo u korist državne zajednice SHS, te da su taj korak od 1. prosinca 1918. i ustav od 28. lipnja 1921. iskorišteni za učvršćivanje hegemonije bivše Kraljevine Srbije nad svim ostalim pokrajinama i narodnim dijelovima. Stoga izjavljujemo da je u narodnoj svijesti postojeći državni sustav poznatim događajima potpuno uništen i da smo nepokolebljivi voditi odlučnu borbu za novi državni sustav koji će jamčiti potpunu ravnopravnost svih spomenutih individualnosti.”⁸⁶ Naglašavanje posebnosti pojedinih dijelova države na tom zagrebačkom sastanku dopunjeno je i Pribičevićevim govorom u kojem jasno pravi distinkciju između hrvatskoga i srpskoga naroda.⁸⁷ U skladu s tim, slovenski su liberalni časopisi neko vrijeme nakon kobnih 20. lipnja i 8. kolovoza 1928. objavljivali članke koji su dotad bili nezamislivi za unitarističku jezgru slovenskih liberala s Albertom Kramerom i Gregorom Žerjavom na čelu. *Slovenski narod* prenio je da je iza ubojstava u Narodnoj skupštini stajala urota srpskih radikala.⁸⁸ Isti je časopis oštro kritizirao vlast zbog cenzure opozicijskih glasila,⁸⁹ prije svega slovenskoga *Jutra*, koje je među slovenskim časopisima bilo najoštrije u osudama radikala i slovenskih konzervativaca: „Ne možemo se osloboditi sumnje da naša klerikalna stranka igra na dvije strane prema starom principu isusovaca, govoreći da ako Hrvate potlačimo, pa makar i krvlju, pridobit ćemo hegemoniste da nam daju Sloveniju u trajni zakup.”⁹⁰ Liberali su se dakle oštro obrušili na Korošca, kojega na mjesto mandatarata nije doveo „nijedan pozitivan smjer u državnoj politici, nego jedino taktički potez hegemonističke klike da na čelu vlade, koja vodi oštru borbu

⁸⁶ „Za prerajeno državo enakosti in svobode!”, *Jutro*, 2. 8. 1928., 1.

⁸⁷ PEROVŠEK, *Liberalizem in vprašanje slovenstva*, 264.

⁸⁸ „Zločinska zarota proti voditeljem KDK”, *Slovenski narod*, 21. 6. 1928., 1.

⁸⁹ „‘Jutro’ prvič zaplenjeno”, *Slovenski narod*, 22. 6. 1928., 1.

⁹⁰ „Jutri se sestanejo v Zagrebu predstavniki prečanskih pokrajin”, *Jutro*, 31. 7. 1928., 1.

s hrvatstvom, ne stoji Srbijanac, nego prečanin, Slovenac, katolički svećenik. To je sav ideal hegemonista i nikakva konstruktivna ideja. I za taj je račun za njih dr. Korošec dovoljno loš, odnosno dovoljno dobar...”⁹¹ *Jutro* je također pozivalo na bojkot vlade, no ta kritika nije opsezala i vlast kralja Aleksandra.⁹² Vladu, posebice slovenske konzervativce s Korošcem na čelu, kao zagovornike ubojice predstavljao je i liberalni tjedni list *Domovina*, koji izlazi u Ljubljani u periodu 1918. – 1941.⁹³ Štoviše, taj je list od unitarizma na trenutak krenuo potpuno drugim smjerom, pa je čak pisao o višem civilizacijskom stupnju „prečana” i činjenici da trenutno u državi prevladava manjina nad većinom, koja je pritom najciviliziraniji dio Jugoslavije.⁹⁴ No, i taj je tjednik polagao nadu u kralja, koji bi trebao raspisati nove izbore.⁹⁵ O „dobro pripremljenim ubojstvima” u Narodnoj skupštini pisao je i *Kmetijski list* autonomaškoga SKS-a.⁹⁶ Pojedini su liberalni mediji ipak ostali na liniji državnoga jedinstva kao primarne vrijednosti, pa su naglašavali da su ubojstva individualni čin Puniše Račića, a ne rezultat stavova vlade, što se, primjerice, moglo pročitati u tršćanskoj *Edinosti*.⁹⁷ Pritom ipak treba naglasiti da je to prije svega bio rezultat okolnosti u kojima su djelovali tršćanski Slovenci u to vrijeme, stoga je razumljiv njihov stav neprenošenja vijesti koje bi mogle poljuljati ugled Kraljevine SHS kod slovenskoga stanovništva u Italiji.

Potpuno drugačije od liberalnih časopisa reagirala su slovenska konzervativna glasila. *Slovenec* je 21. lipnja objavio sljedeći tekst: „Poslanik Puniša Račić počinio je djelo kao osoba, kao Crnogorac, koji je već poznat po svojoj uzavreloj krvi, koji je bio, oprostite nam na ovom izrazu, vrlo sličan komiti, i naravno da radikalna stranka kao takva ne može biti za to odgovorna, a još manje naravno aktualna vladajuća većina. ... Druga stvar koju ne smijemo izgubiti iz vida jest ponašanje naše opozicije. Bez daljnega, moramo naglasiti da je njezin opstrukcijski rad u Narodnoj skupštini dozlogrdio svima koji doista volimo našu državu...”⁹⁸ Uredništvo *Slovenca* silno se trudilo prikazati akt Puniše Račića kao osobnu osvetu te je pokušavalo dio moralne krivnje za njegov čin prebaciti na opoziciju.⁹⁹ U to vrijeme, dakako, slovenska konzervativna glasila nisu ni mogla kritizirati vladu, jer je na njezino čelo kao prvi nesrpski predsjednik stao sam Korošec. Time je dobio formalne ovlasti kakve nikad prije nijedan Slovenac nije imao i to je impliciralo politiku nečinjenja bilo čega što bi uznemiravalo najjaču političku grupaciju, koja ga je mo-

⁹¹ „Hegemonisti se še ne morejo dogovoriti o razdelitvi ministrskih stolčkov”, *Jutro*, 27. 7. 1928., 1.

⁹² „Ljubljana 22. junija”, *Jutro*, 23. 6. 1928., 1.

⁹³ „Klerikalci kot zagovorniki morilcev”, *Domovina* (Ljubljana), 28. 6. 1928., 1.

⁹⁴ „Ob desetletnici ujedinjenja bi morala biti zadovoljna vsa država”, *Domovina*, 6. 12. 1928., 1.

⁹⁵ „Politični pregled”, *Domovina*, 28. 6. 1928., 3.

⁹⁶ PEROVŠEK, *Liberalizem in vprašanje slovenstva*, 226.

⁹⁷ „Krvoprelitje v beograjski skupščini”, *Edinost*, 22. 6. 1928., 1.

⁹⁸ „Krvavi dan v narodni skupščini”, *Slovenec*, 21. 6. 1928., 1.

⁹⁹ „Kako se je odigrala tragedija”, *Slovenec*, 22. 6. 1928., 1.

gla srušiti s vlasti. Vođa SLS-a svoje je stavove potvrdio i govorom povodom desete obljetnice oslobođenja od Austro-Ugarske, u kojem je ponovio tezu o „nadjudskim žrtvama Kraljevine Srbije” u toj borbi.¹⁰⁰ Pod Koroščevim utjecajem čak ni ljubljanski biskup Jeglič nije u aktu Puniše Račića vidio napad na legitimne predstavnike Hrvata, nego osobnu osvetu toga jednog radikala prema Radiću, stoga ni on nije imao razumijevanja za hrvatski bojkot djelovanja tadašnje vlade. Štoviše, ljubljanski ga biskup naziva „djetinjastim” i „nepromišljenim”.¹⁰¹ Hrvatski su biskupi na drugoj strani otvoreno istupili protiv stavova slovenskih katoličkih narodnjaka, čime su se dodatno udaljili slovenski i hrvatski dijelovi Katoličke crkve. Od hrvatskih je stranaka samo marginalna SLS-ova filijala, Hrvatska pučka stranka, sa svojim jedinim zastupnikom ostala u vladi radikala, SLS-a, JMO-a i Davidovičevih demokrata.¹⁰² No, takav sastav ipak nije jamčio stabilnost države. Korošec je bio primoran podnijeti ostavku kralju, a na raspoloženje i strahove slovenskih konzervativaca upućuju zapisi ljubljanskoga biskupa na novogodišnji dan 1929.: „Što će biti sada? Nitko ne zna. Kralj ostavku još nije prihvatio. Pribičević se gura u vladu. Ako on dođe, bit ćemo nesretni. Oh, dao Bog da Korošec dobije nalog za sastavljanje nove vlade. Prepreka su Hrvati. Strašno protiv države govore. Mrze državu, posebno Korošca i Slovence. Korošec je nastupao pomirljivo. Uvijek im drži otvorena vrata da dođu u Beograd i u vladu. Ne žele. Preko časopisa uznemiravaju narod i u njemu šire mržnju. A uz granice čeka Talijan. Našu državu namjerava raskomadati. Hrvati k njemu hrlje. Naša se vojska sprema. Teško nama Slovincima ako nas Talijani dobiju u ruke.”¹⁰³ Slovenskim su konzervativcima, dakle, glavne odrednice vođenja politike bile strah pred unutarnjom nestabilnošću i osobni interesi pojedinaca, prije svih Korošca. Čini se da je pritom Korošec u razgovorima s Jegličem prenosio odgovornost za nemogućnost suradnje s Hrvatima isključivo na hrvatsku stranu. Neko su se vrijeme u SLS-u ipak nadali kraljevoj pomoći u smirivanju hrvatskoga nezadovoljstva, ali je s vremenom povjerenje u Aleksandra opadalo. Štoviše, Korošec ljubljanskom biskupu i prije skupštinskih ubojstava iznosi mišljenje da je kralj pod utjecajem tri do četiri opasna čovjeka te da se SLS u Beogradu u prvom redu bori protiv masonskoga utjecaja na prijestolje.¹⁰⁴ To će se nepovjerenje iz vizure SLS-a pokazati utemeljenim, jer kraljevi potezi nisu išli na ruku očekivanjima stranačkoga vodstva.

¹⁰⁰ RAHTEN, *Avstrijski in jugoslovanski državni problem*, 143.

¹⁰¹ JEGLIČ, *Jegličev dnevnik*, 998 i 1003.

¹⁰² RAHTEN, *Slovenska ljudska stranka v beograjski skupščini*, 150-151.

¹⁰³ JEGLIČ, *Jegličev dnevnik*, 1009.

¹⁰⁴ *Isto*, 992.

Zaključak

U radu je analiziran odnos slovenskih političara prema ideji unutarnjega državnog uređenja i posljedično prema najvažnijoj hrvatskoj političkoj stranici onoga vremena, H(R)SS-u, od državnih izbora 1923. do ubojstava u Narodnoj skupštini 1928. U tom su okviru analizirani stavovi triju slovenskih političkih grupacija (konzervativaca, liberala, komunista) prema državnom uređenju Kraljevine SHS. Očito je da je odnos prema H(R)SS-u varirao, no uzroke za to ne treba tražiti isključivo u razlikama između glavnih političkih ciljeva proučavanih stranaka. U odnosu prema H(R)SS-u sa slovenskoga su stajališta važnu ulogu igrale i osobnosti vođa stranaka, (ne)mogućnost suradnje s najvećim srpskim strankama, odnosno fragmentiranje NRS-a i, još više, Jugoslavenske demokratske stranke te, dakako, mijenjanje političkih taktika samoga H(R)SS-a, točnije njegova nespornoga vođe Stjepana Radića. Rezultati ovoga istraživanja također upućuju na to da slovenske političke grupacije glede pitanja unutarnjega državnog uređenja nisu ni u tom relativno kratkom razdoblju bile potpuno konzistentne i još manje jedinstvene. Slovenci su se komunisti, kako zbog vlastitih svjetonazora tako i zbog otvorenoga konflikta s državnim vlastima, ipak najradikalnije suprotstavljali unitarističkoj doktrini, a pritom su se bili spremni konfrontirati i sa srpskim dijelom KPJ. S druge strane, slovenski su konzervativci pokušavali ojačati svoj položaj nešto umjerenijim djelovanjem te su nakon 1923., uslijed gubljenja povjerenja u NRS i slabih rezultata njihove hrvatske filijale, pokušali redefinirati svoja politička partnerstva. Suradnja s H(R)SS-om ipak nikad nije postigla zavidnu razinu, za što je uzroke potrebno tražiti manje u ideološkoj i nešto više u osobnoj nekompatibilnosti Radića i Korošca. Slovenci liberali pak, iako na ideološki iskrenim unitarističkim polazištima, kohezivni su faktor s Radićem pronašli u protuvelikoserpstvu, koje je, uz činjenicu da je Radić tolerirao antiklerikalne stavove liberala, obilježilo njihovu suradnju sve do ljeta 1928.

Izvori

Delavsko-kmetški list (Ljubljana), 1924-1926.

„Dokumenti (1915-1955) za istraživanje jugoslavensko-talijanskih odnosa”. *Časopis za suvremenu povijest* 7 (1975), br. 1: 253-295.

Domovina (Ljubljana), 1928.

Edinost (Trst), 1924-1928.

Enotnost (Ljubljana), 1926.

Glas svobode (Ljubljana), 1923.

Jutro (Ljubljana), 1924-1928.

Slovenec (Ljubljana), 1924-1928.

Slovenski narod (Ljubljana), 1924-1928.

Straža (Maribor), 1924.

Svobodna mladina (Ljubljana), 1928.

Literatura

BAKIĆ, Jovo. *Ideologije jugoslovenstva između srpskog i hrvatskog nacionalizma 1918-1941*. Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin”, 2004.

BALKOVEC, Bojan. „Vpliv volilne zakonodaje na izide parlamentarnih volitev v narodno skupščino leta 1920 in 1923”. *Zgodovinski časopis* 42 (1988), br. 3: 433-447.

BERBERIH-SLANA, Aleksandra. „Stjepan Radić in republikansko gibanje v Sloveniji”. *Zgodovinski časopis* 58 (2004), br. 3-4: 391-413.

BIONDICH, Mark. *Stjepan Radić, the Croat Peasant Party, and the Politics of Mass Mobilization, 1904-1921*. Toronto: Toronto University Press, 2000.

ĐOKIĆ, Dejan. *Nedostižni kompromis. Srpsko-hrvatsko pitanje u međuratnoj Jugoslaviji*. Beograd: Fabrika knjiga, 2010.

ENGELSFELD, Neda. *Povijest hrvatske države i prava – razdoblje od 18. do 20. stoljeća*. Zagreb: Pravni fakultet, 2002.

FILIPČIĆ, France. *Ob razpotjih zgodovine*. Maribor: Obzorja, 1994.

GLIGORIJEVIĆ, Branislav. *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919-1929)*. Beograd: Institut za savremenu istoriju; Narodna knjiga, 1979.

HRIBAR, Ivan. *Moji spomini*, II. dio. Ljubljana: Tiskarna Merkur, 1928.

Jeglič, Anton Bonaventura. *Jegličev dnevnik*. Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba, 2015.

KARAULA, Željko. „Hrvatska (republikanska) seljačka stranka (HRSS) Stjepana Radića i crnogorski federalisti (1923. – 1929.)”. *Prilozi* 36 (2007): 69-96.

KRIZMAN, Bogdan. *Vanjska politika jugoslavenske države 1918-1941. Diplomatsko-historijski pregled*. Zagreb: Školska knjiga, 1975.

MARKOVIĆ, Sima. *Nacionalno pitanje u svetlosti marksizma*. Beograd, 1923.

MATKOVIĆ, Hrvoje. „Pojava i etape razvoja Samostalne demokratske stranke (1924-1929)”. *Časopis za suvremenu povijest* 3 (1971), br. 1: 7-24.

MATKOVIĆ, Hrvoje. *Povijest Hrvatske seljačke stranke*. Zagreb: Naklada P.I.P. Pavičić, 1999.

MATKOVIĆ, Hrvoje. „Stjepan Radić i Hrvatski blok”. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 32-33 (2000), br. 1: 267-276.

MATKOVIĆ, Hrvoje. *Svetozar Pribičević i Samostalna demokratska stranka do šestojanuarske diktature*. Zagreb: Institut za hrvatsku povijest, 1972.

PAVLIČEVIĆ, Dragutin. *Povijest Hrvatske*. Zagreb: Naklada Pavičić, 2002.

PEROVŠEK, Jurij. *Liberalizam in vprašanje slovenstva*. Ljubljana: Modrijan, 1996.

PEROVŠEK, Jurij. „Pogledi slovenskih revolucionarno usmerjenih marksistov na črnogorsko vprašanje”. *Prispevki za novejšo zgodovino* 36 (1996), br. 1-2: 7-20.

PEROVŠEK, Jurij. „Politična resolucija Pokrajinskega sveta KPJ za Slovenijo, sprejeta dne 22. 7. 1923 v Ljubljani”. U: *Razprava o nacionalnem vprašanju v KPJ leta 1923*, ur. Jurij Perovšek. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino; Partizanska knjiga, 1990, 70-73.

PEROVŠEK, Jurij. „Slovenski komunisti in vprašanje makedonskega naroda leta 1923”. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 18-19 (1978-1979), br. 1-2: 17-44.

PEROVŠEK, Jurij. *V zaželjeni deželi. Slovenska izkušnja s Kraljevino SHS/Jugoslavijo 1918-1941*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2009.

PEROVŠEK, Jurij. „Vprašanje etnične posebnosti Muslimanov v razpravi jugoslovanskih komunistov o nacionalnem vprašanju”. *Prispevki za novejšo zgodovino* 41 (2001), br. 1: 31-39.

PIJADE, Moša, ur. *Istorijski arhiv Komunističke partije Jugoslavije*, tom II: *Kongresi i zemaljske konferencije KPJ 1919-1937*. Beograd: Istorijsko odeljenje Centralnog komiteta KPJ, 1949.

PLETERSKI, Janko. „Nacionalno vprašanje v Jugoslaviji v teoriji in politiki KPJ – KPS”. *Prispevki za novejšo zgodovino* 7 (1967), br. 1-2: 277-316.

RAHTEN, Andrej. „Anton Korošec i ‘hrvatsko pitanje’ u Jugoslaviji”. *Časopis za povijest Zapadne Hrvatske* 12 (2017): 13-31.

RAHTEN, Andrej. *Avstrijski in jugoslovanski državni problem. Tri razprave Janka Brejca iz prelomnega obdobja narodne zgodovine*. Ljubljana: ZRC SAZU, 2002.

RAHTEN, Andrej. *Slovenska ljudska stranka v beograjski skupščini. Jugoslovanski klub v parlamentarnem življenju Kraljevine SHS 1919-1929*. Ljubljana: Založba ZRC, 2002.

RAHTEN, Andrej. „Šusteršičevi pravaši – geneza trijalističkog savezništva slovenskih katoličkih narodnjaka i dalmatinskih pravaša”. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 52 (2010): 323-345.

RATEJ, Mateja. „Kratkotrajna suradnja Slovenske ljudske stranke sa Stjepanom Radićem – Blok narodnog sporazuma i seljačke demokracije”. *Časopis za suvremenu povijest* 41 (2009), br. 2: 523-542.

RATEJ, Mateja. „Politika Slovenske ljudske stranke nakon sporazuma između Nikole Pašića i Stjepana Radića 1925.” *Časopis za suvremenu povijest* 38 (2006), br. 1: 139-158.

TROCH, Pieter. „The Intertwining of Religion and Nationhood in Interwar Yugoslavia: The School Celebrations of St Sava’s Day”. *The Slavonic and East European Review* 91 (2013), br. 2: 235-261.

VOVKO, Andrej. „Politični profil La Yugoslavie, revije jugoslovanske politične emigracije v Švici 1917-1918”. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 13 (1973), br. 1-2: 117-131.

SUMMARY

**Slovenian Federalist Ideas and the Attitude towards
the Croatian (Republican) Peasant Party from 1923 to 1928**

The article presents the positioning of Slovenian parties after the elections in 1923, changes in their political tactics and the parties' internal fragmentations. The author analyses the implications of these modifications on the attitude of Slovenian political groups towards the federalist Yugoslav idea, towards the strongest Croatian political group, the Croatian (Republican) Peasant Party (HRSS), and its president Stjepan Radić. Slovenian political groups were not united on these issues. Slovenian conservatives attempted to strengthen their position through a more moderate approach towards Serbian parties. After 1923, due to the loss of confidence in the People's Radical Party and the weak performance of its Croatian affiliate, the Croatian People's Party, they sought to redefine their political partnerships. However, cooperation with the H(R)SS never reached an appreciable level. The reasons for this lie less in the ideological foundations and more in the incompatibility of the characters of their leaders. On the other hand, Slovenian liberals, despite their ideologically sincere unitarist principles, found a cohesive factor with Radić in anti-Greater Serbian sentiment, which marked their collaboration until the summer of 1928. The communists, due to their own worldviews and the open conflict with the state authorities, vehemently opposed the unitarist doctrine and sympathized with the H(R)SS. Within this context, they were willing to confront even the Serbian faction of the Communist Party of Yugoslavia (CPY).

Keywords: Slovenians; federalism; Kingdom of SCS; communists; Slovenian People's Party; Croatian Republican Peasant Party; Stjepan Radić